

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

STUDIER I

**ÅRHUS STIFTS ÆLDSTE
EJENDOMSHISTORIE**

3

1984

BESIDDERE AF FAST EJENDOM I VESTER LIS-
BERG HERRED, DERES EJENDOMMES AFGIFTER
OG HARTKORN 1664 OG 1688.

af POUL RASMUSSEN

Formålet med dette afsnit af det tredje hæfte af Studier i Århus stifts ældste ejendomshistorie er det samme som formålet med det andet hæfte og med den sidste del af det første hæfte, nemlig at bestemme de ejendomme i et herred, som tilhørte de forskellige kategorier af besiddere i 1536, give oplysninger om de datidige brugeres afgifter og identificere dem med ejendomme i matriklerne 1664 og 1688. Som omtalt i indledningen til hæfte 2 foregår bestemmelsen af de ejendomme, der tilhørte de forskellige kategorier af besiddere i 1536 på den måde, at man først finder det gods, der tilhørte selvejerne, kronen og de gejstlige embeder og institutioner, i de ældste bevarede jordebøger, som omfatter vedkommende besidders gods. På grundlag af jordebøgerne og de oplysninger, Kronens Skøder, Danske Kancelliregister og Kancelliets Brevbøger giver om erhvervelser og afståelser, rekonstruerer man derefter jordebøger over det gods, som tilhørte de tre klasser af besiddere 1536. For så vidt som undersøgelsen kan gennemføres med tilstrækkelig nøjagtighed, må resten af herredets ejendomme have tilhørt adelen. Som ligeledes omtalt i indledningen til hæfte 2 har Erik Ulsig i sin afhandling om Ringsted og Ramsø herreder i Bol og By 2. rk. II s. 49 ff. sandsynliggjort metodens anvendelighed. Hvad identifikationen af ejendommene 1536 med ejendomme i matriklerne 1664 og 1688 angår, må den foretages ved hjælp af ejendommenes afgifter, brugernes navne og ejendommenes hartkornsansættelser.

Herredet, hvis ejendommens besiddere, afgifter og hartkorn skal bestemmes, er Vester Lisbjerg herred, hvormed der menes det område, som kaldes

således i 4. udgave af Trap Danmark. Lisbjerg sogn, der nu er indlemmet i Århus købstad, medtages derfor. Tåstrup og Amdrup i Ødum sogn, som i 1536 hørte med til herredet, derimod ikke.

EJENDOMME, DER I 1536 TILHØRTE SELVEJERBØNDER. EJENDOMMENES HARTKORN 1664 OG 1688

Navnene Vester og Øster Lisbjerg herred kendes først fra ca. år 1500. Før den tid hed de to områder henholdsvis Biskopskibelse og Kongeskibelse. Skibelse betyder sædvanligvis ordning, indretning, natur, men har i denne forbindelse sikkert samme betydning som ordet skiben, der betegner et område, som skulle udruste et ledingsskib eller udrede en vis sum i ledingsskat (se nærmere Danmarks Stednavne nr. 12, Stednavnene i Århus og Skanderborg amter s. 22). Biskopskibelsen var altså et skiben, der var overladt biskoppen, medens Kongeskibelsen, der udgjorde resten af det oprindelige Lisbjerg herred, var et skiben, kongen havde beholdt.

I løbet af det 13. og 14. århundrede var alt fæstegods blevet fritaget for betalingen af de gamle faste skatter, der hvilede på jorden, leding, stud m.m. Selvejrbønderne blev dermed de eneste, der måtte udrede disse skatter. Samtidig med denne udvikling tiltog kongen sig herlighedsretten til selvejergodset, hvilket bl.a. indebærer, at han modtog gæsteriydelser af selvejrbønderne. Når det ene af Lisbjerg herreds to skibener tilhørte biskoppen, var det i 1536 ensbetydende med, at han havde de samme rettigheder i sit skibens jordegne gårde, som kongen havde i sine skibeners, således at han oppebar selvejernes faste skatter og herlighedsafgifter.

Som omtalt i kommentaren til Landbohistorisk Selskabs udgave af Århusgård og Åkær lens jordebog 1544 s. 100 medtager jordebogen praktisk talt kun det gods, som før reformationen lå under bispens to hovedgårde Århusgård og Åkær. Til dette gods hørte, som naturligt er, selvejergårdene i Vester Lisbjerg herred, der er omtalt i et særligt afsnit, skilt ud fra herredets fæstegårde eller vorningsgodset, som det kaldes i jordebogen. For så vidt som det fremgår af Kronens Skøder og Danske Kancelliregistranter har kongen ikke i tiden 1536-44 afhændet sine rettigheder i nogen selvejergård i Vester Lisbjerg herred. Antagelig var selvejergodset altså det samme i 1536 som i 1544.

I udgaven er jordebogens sidetal anført mellem to lodrette streger. Nummererer man de ejendomme, jordebogen omtaler, side for side, svarede selvejergårdene 1536 (1544) til ejendomme, som i 1664 og 1688 havde det i nedenstående tabel angivne hartkorn. Vedrørende selvejernes afgifter henvises

til udgaven af jordebogen.

1544 S. nr.	Matr. 1664 Hartkorn	Matr. 1688 Nr.	Hartkorn
Elev sogn			
Elev			
19 6+7	12-2-1-1	5	8-5-0-0 ¹⁾
20 1+2	5-1-2-0	8	8-4-1-0
5+6+7	6-4-0-0	4	12-3-3-1/2
Møllegården			
20 3+4	5-4-2-0	1	7-6-1-2 1/2
Elsted sogn			
Elsted			
20 8+9	5-7-0-2	4	7-3-2-2 1/2
21 1	5-0-0-0	8	8-7-1-0
2	5-4-0-0	9	8-4-3-1
Grundfør sogn			
Grundfør			
15 a	5-1-0-0	1	9-7-1-2
a	5-0-3-0	3	9-7-1-1 1/2
a	5-1-0-0	15	9-2-0-1
3+4	5-2-0-0	4	10-6-2-1/2
5	præstegården }	19	14-4-0-2 ²⁾
7			
16 b	5-0-2-2	16	9-2-0-1/2
b	5-2-0-0	18	9-2-0-1
3+4	5-0-0-2	9	9-1-3-1
5	1-5-0-0	5	3-5-1-2
6	4-2-0-0	14	4-2-2-0
a = nr. 2 el. nr. 6 el. nr. 8			
b = nr. 1 el. nr. 2			
Lisbjerg sogn			
Lisbjerg			
9 a	5-4-0-0	1	9-7-2-2
a	5-4-0-0	8	5-6-3-1
b	5-3-2-2	3	9-3-3-2
b	5-3-2-2	12	11-4-3-0
5	1-5-0-2	7	4-0-0-2
10 1	3-3-0-0	6	6-4-3-2
2	5-1-2-0	10	5-7-1-1
a = nr. 1 el. nr. 2			
b = nr. 3 el. nr. 4			
Spørring sogn			
Spørring			
17 5)	5-6-2-0	3	9-2-2-1 ³⁾
18 4)			
17 6)	6-2-3-1	2	7-2-2-2
18 1)			
a	5-4-0-0	10	7-4-2-0
a	5-4-0-0	12	7-4-2-0
3	5-4-0-0	11	6-1-3-1 ⁴⁾
6+7	6-2-2-0	6	8-7-3-2
19 1	5-3-2-0)	1	6-5-1-2 ⁵⁾
24 7 fæstegd	2-6-0-0)		
19 2	5-2-2-2	8	6-3-3-2

1544 S. nr.	Matr. 1664 Hartkorn	Matr. 1688 Nr. Hartkorn
19 3	4-3-2-2	4 4-5-3-0
4+5	5-5-1-1	15 5-6-3-1
a = nr. 2 el. nr. 5		

Søften sogn

Søften

a-a	5-7-0-0	5 8-5-2-2 1/2
a-a	5-7-0-0	13 6-3-1-1
a-a	5-7-0-0	14 8-3-0-1
12 5	2-7-0-2	12 4-1-2-2
7 kan ikke identificeres med ejendom i matriklerne		
13 2	5-6-2-0	15 5-5-0-1/2 ⁶⁾
3	0-0-2-0	3 10-6-0-0 ⁶⁾
fæstegd 12-6-1-0	6a)	
a-a = s. 12 nr. 4 el. 6 el. s. 13 nr. 1		

Trige sogn

Hæst

13 4	4-5-0-0	5 7-7-3-2
5	4-6-0-0	3 7-7-2-2
a-a	5-4-0-0	6 6-5-2-1
a-a	5-4-0-0	7 7-2-1-1
a-a nedlagt selvejergård		
7	4-3-0-2	1 4-6-3-2
14 3+4	5-4-2-0	2 15-4-3-2 1/2 ⁷⁾
5+6	6-1-2-0	4 9-3-2-2
a-a = s. 13 nr. 6 el. s. 14 nr. 1 el. nr. 2		

Pannerup

14 7	6-2-2-0	2 6-1-1-2
15 1	2-2-0-0	1 6-6-3-1
Trige		
11 1	6-2-0-0	4 9-6-3-2
2	0-6-0-0	
3	9-0-0-0	7 8-2-0-2
4	5-0-2-2	6 13-3-0-1
5	5-3-0-0	3 8-6-0-2
6	5-1-0-0	11 6-5-3-2
7	1-0-2-2	9 6-5-1-1
12 1+2	5-4-0-0	10 10-3-1-1
3	2-2-0-0	8 6-0-1-1/2

Ølsted sogn

Ølsted

10 a	4-1-0-0	9 5-2-1-1
a	5-3-0-0	11 8-6-0-1
4	8-3-2-0	8 7-2-2-2
6	1-2-0-0	10 4-2-1-0
a = nr. 3 el. 5		

EJENDOMME, DER I 1536 TILHØRTE ÅRHUS BISPESTOL. EJENDOMMENES HARTKORN 1664 OG 1688

Der er ikke bevaret noget skøde eller mageskiftebrev, der viser, at kongen

har erhvervet fæstegods i Vester Lisbjerg herred i tiden 1536-1544. Da Arhusgård og Åkær lens jordebog 1544 bortset fra erhvervelser praktisk talt kun omfatter gods, som før reformationen lå under bispens to hovedgårde, Arhusgård og Åkær, må man gå ud fra, at i alt fald de ejendomme i Vester Lisbjerg herred, jordebogen behandler under overskriften: Vorningegods i dette herred, var fæstegårde, som i den katolske tid tilhørte bispestolen.

Sammenligner man jordebogens fæstegårde på samme måde som selvejergårdene, svarede gårdene i 1536 (eller 1544) til ejendomme, som i matriklerne 1664 og 1688 havde det i nedenstående tabel anførte hartkorn.

1544 S. nr.	Matr. 1664 Hartkorn	Matr. 1688 Nr.	Hartkorn
Elsted sogn			
Elsted			
24 3	fentem 11-6-0-0	3	7-7-3-2
	eller 11-6-0-0	14	8-1-3-1 1/2
Grundfør sogn			
Grundfør			
25 c	14-0-0-0	6	10-2-3-2
c	14-0-0-0	11	10-0-2-0
3	17-4-0-0	12	11-0-3-1
4	9-5-0-0	7	8-1-1-2 1/2
d	4-7-2-0	13	3-5-3-1
d	4-3-2-0	17	3-5-3-1 1/2
c = nr. 1 el. 2, d = nr. 5 el. 6			
Grundfør mølle			
25 7	ager og engs hartkorn		0-6-0-1
Lisbjerg sogn			
Lisbjerg			
22 1	14-4-0-0	2	9-1-1-1
c	8-4-2-0	4	4-3-2-1
c	8-1-0-0	13	5-3-0-1
4	6-5-0-0	5	5-1-1-1/2
5	10-1-0-0	9	7-7-0-0
6	2-7-0-0	11	1-4-3-1
c = nr. 2 el. 3			
Røde mølle			
25 8	ager og engs hartkorn		0-6-1-0
Grå mølle			
7 6	ager og engs hartkorn		0-7-3-2 1/2
Spørring sogn			
Spørring			
24 b	6-7-1-1	5	3-2-2-1
b	7-1-1-1	9	4-3-0-1
6	8-4-0-0	14	5-2-1-0
7	2-6-0-0	1	6-5-1-2 5)
19 1 selveje	5-3-2-0		
b = nr. 4 el. 5			
Søften sogn			
Søften			
23 1	13-0-1-1	2	4-6-2-1
b	11-6-0-0	9	7-5-0-0

1544 S. nr.	Matr. 1664 Hartkorn	Matr. 1688 Nr. Hartkorn
23 b	9-7-2-0	16 7-3-1-1
b	12-2-0-0	17 9-2-1-0
4	12-0-0-0	23 3-4-1-0
5 kan ikke identificeres med ejendomme i matriklerne		
b = nr. 2, 3 el. 6		

Trige sogn			
Pannerup			
24 2	6-5-0-0	3	9-7-2-1 1/2
Trige			
23 7	12-2-0-0	12	10-4-0-1
8	16-7-0-0	2	9-3-1-1
9+10	6-2-0-0	1	3-6-0-2

Foruden de i jordebogen omtalte gårde omfattede biskoppens gods i Vester Lisbjerg herred utvivlsomt også Harrildgårds mark, nuværende Haraldslund i Grundfør sogn. Århusgård lens jordebog ca. 1580, der medtager denne mark, omtaler nemlig, at den før 1579 lå til Havreballegård, senere tiders Marselisborg, som før 1536 var biskoppens ejendom. Havreballegård havde biskoppen forlenet bort. Derimod kender vi ingen direkte biskoppelige bortforleninger af gods i Vester Lisbjerg herred.

Endelig må man regne med, at der kan forekomme overspringelser i jordebogen 1544, der utvivlsomt er skrevet af efter en ældre ajourført jordebog. Ved skøde af 8. februar 1579 (Kronens Skøder I s. 191) afstod kongen således to bol i Trige by med Østrup⁸⁾ have og skov. Det ene bol er ejendommen s. 23 nr. 9 i jordebogen 1544, og Østrup have er ejendommen s. 23 nr. 10. Det andet bol, af hvilket der betaltes nøjagtig samme landgilde som af det første, er antagelig ikke kommet med i jordebogen, fordi dens skriver, som det er meget almindeligt, når samme ordforbindelse står to gange kort efter hinanden, er sprunget fra den første til den sidste.

Formodentlig bør tabellen således suppleres med:

	Matr. 1664 Hartkorn	Matr. 1688 Nr. Hartkorn
Grundfør sogn Harrildsmark	4-2-0-0	5-4-0-0
Trige sogn Trige	6-2-0-0	5 3-1-0-1/2

EJENDOMME, DER I 1536 BÅDE KAN HAVE TILHØRT BISPESTOLEN OG KRONEN. EJENDOMMENES HARTKORN 1664 OG 1688

Vi ved ikke, om kongen, dengang han overlod biskoppen indtægterne af selv-

eje: gårdene i Vester Lisbjerg herred, også overlod ham sine fæstegårde i herredet, men selv om han gjorde det, er der intet til hinder for, at han senere, men før 1483 erhvervede nogle af herredets privat ejede fæstegårde. Da vi ikke har noget vidnesbyrd om, at kongen har erhvervet gods i Vester Lisbjerg herred i tiden fra reformationen 1536 og til 1580, der vel er ret for affattelsen af den ældste jordebog, som omfatter alt krongods i Århusgård len, kan alle ejendomme, som vides at have tilhørt kongen i årene 1536-1580, men ikke er medtaget i jordebogen 1544, være gammelt krongods; men de er det ingenlunde nødvendigvis. De gårde, der blev afhændet eller bortforlenet mellem 1536 og 1544, kan således lige så godt være oprindeligt bispegods, og de gårde, kongen ejede efter 1544, kan have været forlenet bort i 1544 ved tabte eller forkert refererede breve.

Der er ikke bevaret noget skøde eller mageskiftebrev, der viser, at kongen i tiden 1536-1544 har afstået ejendomme, som lå i Vester Lisbjerg herred. Derimod blev superintendenten i Århus Mads Lang og rentemester Hans Hjort sammesteds 2. juni og 26. juli 1542 forlenet med henholdsvis Mollerupgård og Terpsgård i Lisbjerg sogn (Danske Kancelliregistranter s. 223 og 244). Jordebogen 1544 omtaler ingen af de to gårde, hvad man heller ikke skulle vente.

Mollerupgård, der ved Mads Langs og hans hustrus død var vendt tilbage til kronen, blev ved skøde af 2. januar 1575 overdraget hospitalet i Århus (Kronens Skøder I s. 154). Desuden afstod kongen ved skøde af 8. februar 1579 to bol, en jord og en skov i Trige til Hans Brun (Kronens Skøder I s. 191). Bolene og jorden er identiske med det oprindelige bispegods, ejendomme s. 23 nr. 9 og 10 i jordebogen 1544 og ejendommen, det ovenfor s. 6 antages, at jordebogens skriver er sprunget over. Endelig overdrog kongen ved skøde af 22. januar 1580 en gård i Trige og tre gårde i Søften til domkapitlet (Kronens Skøder I s. 224). Gårdene i Trige og den ene gård i Søften var gammelt bispegods, nemlig ejendommene s. 23 nr. 7 og enten nr. 2, nr. 3 eller nr. 6 i jordebogen 1544, medens de to gårde i Søften ikke omtales i denne jordebog.

9. september 1563 pantsatte kongen 11 gårde og 3 jorder i Spørring til Aloret Skeel, og 8. februar 1579 gav han Hans Bruns hustru livsbrev på to gårde i Søften (Kancelliets Brevbøger). Gårdene og jorderne i Spørring kan ikke være andet end herligheden af de 11 selvejergårde og af de 3⁹⁾ ubebyggede jorder i denne by, som både jordebogen 1544 og jordebogen 1580 omtaler.

Den ældste jordebog, som omfatter alt kronens gods i Århusgård hovedlen, som bestod af Vester Lisbjerg, Hasle og Ning herreder, er i Rigsarkivets

registratur dateret ca. 1580 (se Thelma Jexlev i Fortid og Nutid XXVI s. 311), af Henrik Larsen mere præcist til 1. maj 1579 - 30. april 1580 (Århus Stifts Årbøger 1927 s. 123). Hvis det, som det søges godtgjort i note 1, er rigtigt, at en af fæstegårdene i Elev var en oprindelig jordegens ejendom, og hvis det er rigtigt som antaget s. 6, at Harrildsmark er gammelt bispegods, er de 9 gårde i Terp i Lisbjerg sogn, dvs. hele denne by, de eneste ejendomme, som omtales i jordebogen 1580, men ikke i jordebogen 1544. De to første af disse gårde, af hvilke der svarede de samme afgifter, og som i matriklerne er lagt sammen til én, er antagelig blevet til ved deling af den Terpsgård i Lisbjerg sogn, som i 1542 blev forlenet til rentemester Hans Hjort.

I nedenstående tabel over de ejendomme, som både kan have været oprindeligt krongods og oprindeligt bispegods, betyder ØR ørtug rug, ØB ørtug byg og ØH ørtug havre.

Kornland-		Matr. 1664	Matr. 1688	
gilde 1580			Nr.	Hartkorn
ØR ØB ØH		Hartkorn		
Lisbjerg sogn				
Møllerupgård				
6 4		18-1-1-1	1	13-2-2-2
Terp				
3 3	}	22-4-0-0	1	21-1-0-1
3 3				
4 3		11-2-2-2	2	12-0-2-2
2 2	}	6-2-2-2	3	14-0-3-2 1/2
2 2				
2 1	}	4-7-1-1	4	12-7-1-0
2 2				
2 2		6-2-2-2	5	6-4-0-2
2 2		6-2-2-2	6	6-4-0-1
		fire enge tilsammen		2-5-1-0
Søften sogn				
Søften				
en selvejergd	}	0-0-2-0	3	10-6-0-0
2 2 2				
2 2 2		12-6-1-0	8	7-4-2-2
2 2 2		12-0-0-0		

Desuden betalte brugerne af Møllerupgård bl.a. 1 fjerding smør, brugerne af de to første gårde i Terp hver 1/2 skæppe samt 1 fjerding smør af en eng og brugerne af gårdene i Søften hver 1 fjerding smør.

DOMKAPITLET'S EJENDOMME 1536 OG DERES HARTKORN 1664 OG 1688

I Landbohistorisk Selskabs udgave af Århus domkapitels jordebøger I og II, er beskrivelserne af kapitlets ejendomme nummereret fortløbende. I II s. 62 anføres løbenumrene på de ejendomme i Vester Lisbjerg herred, der tilhørte kapitlet i 1536, medens oplysningerne om ejendommenes landgilde

mæx deles under de samme numre I s. 90-98 og II s. 44. Ejendommens hartkorn 1664 og 1688 var, som følger:

Løbe- nr.	Matr. 1664 Hartkorn	Matr. 1688 Nr.	Hartkorn
Elev sogn			
Elev			
408	4-7-0-0	7	6-3-2-0
Elsted sogn			
Elsted			
410	14-4-2-2	11	11-0-2-2
412	9-1-1-1	2	6-6-3-2
414	7-2-0-0	10	5-0-1-1 1/2
415	11-4-0-0	5	8-5-2-0
Grundfør sogn			
Grundfør			
420	6-2-2-2	8	4-7-1-1/2
421	7-6-0-2 1/2	10	7-0-0-1
Hinnerup			
422	10-3-1-1	3	8-2-1-2
423	10-3-1-1	2	8-0-3-0
424	10-3-1-1	1	8-2-0-1
425	10-3-1-1	4	7-6-3-1 1/2
426	et gadehus		
427	Hinnerup øde mølle		
Lisbjerg sogn			
Lisbjerg			
429	14-2-0-0	18	10-1-0-1
430	} 925 et gadehus		
431		et gadehus	
432	10-2-1-0	19	7-6-0-1/2
433	11-7-1-1	17	9-1-0-2
434	11-4-0-0	14	9-0-2-1 1/2
435	10-4-0-0	16	5-3-3-1
436	et gadehus		
437	11-4-0-0	15	6-5-2-1 1/2
Nymølle =	438 ager og eng		0-0-1-1 1/2
Spørring sogn			
Spørring			
439	7-4-0-0	16	8-4-1-0
441	8-6-0-0	13	5-6-1-2
926	7-4-0-0	17	5-5-0-1 10)
Søften sogn			
Søften			
442	11-6-1-0	1	7-5-1-1/2
443	6-2-2-2	22	6-1-3-0
444	6-2-1-0	11	4-5-1-2
445	10-4-0-0	21	6-3-1-1 1/2
446	5-2-2-1 1/2	7	3-3-1-0
447	5-0-2-0	6	3-7-2-1
Trige sogn			
Pannerup			
451	2-5-0-0	4	3-4-0-0

Løbe- nr.	Matr. 1664		Matr. 1688	
	Hartkorn		Nr.	Hartkorn
Ølsted sogn				
Ølsted				
453	7-6-2-2		3	6-3-2-2
454	6-4-2-2		4	5-1-0-0
455	5-0-2-2		5	4-7-1-0
456	12-0-2-2		1	10-4-3-2
457B	5-0-2-2		2	4-1-1-1/2
457C+458	2-2-2-2		6	1-5-1-2
460	10-4-2-2		12	8-3-3-1

KLOSTRES OG STIFTELSEERS EJENDOMME 1536 OG DERES HARTKORN 1664 og 1688

Herreklostrenes jordegods i det 16. århundrede og dets historie, der udkom i 1957 som 3. bind i en planlagt redegørelse for den katolske kirkes jordegods i Århus stift, indeholder side 39-46 og side 89-96 oversigter over Øm klostres gods i 1554 (og 1573) og Ring klostres til Skanderborg len overførte ejendomme 1573. I 1554 ejede Øm kloster 6 gårde i Lystrup (VI C 1-6 side 43 i ovennævnte godshistorie), og da de dele af Lystrup by, som lå i Egå og Elsted sogne i 1664 og 1688, kun bestod af henholdsvis 2 og 3 gårde, må det formodes, at alle tre Lystrupgårde i Elsted sogn har tilhørt Øm kloster i 1536. I Elsted by havde Øm kloster 3 gårde og Ring kloster 1. Sidstnævnte gård (VII C 1 side 93) er identisk med den gård, der har nr. 12 i matriklen 1688. Af Øm klostres gårde (VI E 1-3 side 43) er nr. 3 identisk med gård nr. 6 i matriklen 1688, som 1623-56 (og igen 1665-1775) tilhørte Århus hospital, og hvis landgilde kendes fra hospitalets jordebog 1651 (se s. 104 i C.J.T. Thomsens Århus hospital¹¹). Gårdene nr. 1 og 2 er antagelig blevet slået sammen til én, som er identisk med gård nr. 1 i matriklen 1688. Denne gård tilhørte domkapitlet 1630-57, og dens landgilde kendes fra kapitlets jordebog 1648 (nr. 413 i udgaven af domkapitlets jordebøger¹¹).

De gårde, som har tilhørt Øm og Ring klostre, havde følgende hartkorn i matriklerne 1664 og 1688:

	Matr. 1664		Matr. 1688	
	Hartkorn		Nr.	Hartkorn
Elsted sogn				
Elsted				
	22-4-0-0		1	11-6-1-1
	8-1-0-0		6	9-0-3-2 1/2
	5-0-0-0		12	3-6-0-2
Lystrup				
	16-6-0-0		1	15-6-0-1/2
	11-3-0-0		2	7-3-2-0
	8-0-0-0		3	6-0-1-2

Af de andre klostre er Maribo kloster det eneste, som vides at have ejet jord i Vester Lisbjerg herred. Af Ældste danske Arkivregistraturer bd. 3 s. 285, 295, 301 og 303 fremgår det nemlig, at klosteret i 1431 havde gods og i 1470 erhvervede to gårde i Elev by og sogn, samt at det i 1425 var i besiddelse af gods i Elsted og af Såstrup i Elsted sogn. Hvorvidt nogle af disse ejendomme tilhørte klosteret også i 1536, er ikke undersøgt.

I Århus hospital s. 56 omtaler C.J.T. Thomsen to gårde i Søften, som hospitalet åbenbart har overtaget fra de middelalderlige stiftelser, der blev indlemmet i hospitalet ved dets oprettelse. Om den ene (nr. 8) vides imidlertid ikke andet, end at kongen i 1634 tænkte på at mageskifte den bort, således at man må formode, at den er identisk med den anden (nr. 9). Denne gård ejende hospitalet lige til 1777¹²⁾.

I matriklen 1664 var dens hartkorn 11-4-0-0, og i matriklen 1688 fik den nr. 4 og hartkornet 11-2-1-1.

SD:NEKIRKERNES PRÆSTEBORDE OG BYGNINGSFONDS

Elsted og Lisbjerg kirker var inkorporeret i henholdsvis Mariæ besøgelses og biskop Jens' vikarie, hvilket var ensbetydende med, at vikariernes indtægter oppebar indtægterne af Elsted og Lisbjerg sognes præsteborde samt Lisbjerg kirkes bygningsfond. I overensstemmelse hermed er de to sognes præstegårde og Lisbjerg kirkes jorder og huse henregnet til Århus domkaptels gods (ejendommene nr. 410 og 429-431).

Recessen 1558 paragraf 41 bestemmer, at de bønder, fra hvis gårde jorder var kommet til kirkerne, skulle have disse jorder i fæste for sædvanlig landgilde. Sådanne jorder har det ofte være umuligt at holde ude fra gårdenes egne tilliggender. Det må derfor formodes, at en del af disse jorder ikke er anført som kirkejord i matriklen 1688.

De ikke inkorporerede kirkers præstegårde

Matr. 1688 Nr. Hartkorn	Matr. 1688 Nr. Hartkorn	Matr. 1688 Nr. Hartkorn
Elev sogn og by 2 7-3-0-0	Spørring sogn og by 7 8-0-2-2	Trige sogn og by 13 7-7-1-0
Grundfør sogn og by 19 14-4-0-2	Søften sogn og by 18 10-4-3-0	Ølsted sogn og by 7 2-4-3-0

heri indlemmet en tidligere selvejergård

Kirkejorder og degnebol

Matr. 1688 Nr. Hartkorn	Matr. 1688 Nr. Hartkorn	Matr. 1688 Nr. Hartkorn
Elev sogn og by 1-7-3-2	Søften sogn og by 0-2-2-2	Trige sogn Hæst 0-0-2-0
Elsted sogn og by 0-2-0-0	Trige sogn og by 0-0-2-1/2	Ølsted sogn og by 0-0-1-1
Spørring sogn og by 18 0-4-0-0		

EJENDOMME, DER IKKE HAR KUNNET IDENTIFICERES MED EJENDOMME I MATRIKLERNE,
EJENDOMME, DER TILHØRTE BYERNES LODSEJERE I FÆLLESSKAB, OG EJENDOMME, SOM
TILHØRTE PRIVATE GODSEJERE

Ejendomme på mere end 1 td.
hartkorn i matriklen 1688

	Nr.	Hartkorn
Elev sogn		
Elev	1	6-3-1-1
	3	9-2-1-1
	6	5-2-3-1
Elsted sogn		
Elsted	3	7-7-3-2
eller	14	8-1-3-1 1/2
	7	9-5-1-1
	13	3-1-2-1
Såstrup	1	10-1-2-0
Søften sogn		
Søften	10	3-0-0-2 1/2
	19	2-6-0-1
	20	3-5-2-0

Ejendomme på under 1 td.
hartkorn i matriklen 1688

	Hartkorn
Elev sogn	
Elev	0-4-0-0
Elsted sogn	
Elsted	0-4-0-0
Lystrup	0-1-0-0
Grundfør sogn	
Grundfør	0-6-3-1/2
Hinnerup	0-0-0-2
Lisbjerg sogn	
Lisbjerg	0-0-3-2

Ejendomme på under 1 td.
hartkorn i matriklen 1688

	Hartkorn
Spørring sogn Spørring	0-1-3-1
Søften sogn Søften	0-4-0-1
Trige sogn Trige	0-0-1-2
Hæst	0-0-2-1

Ejendommene nr. 19 og 20 i Søften var opstået ved deling af en gård, hvis landgilde imidlertid ikke opgives i matriklen 1664. Dette er også tilfældet med gård nr. 7 i Elsted, om hvilken det hedder, at den havde været en del af Skårupgård i Todbjerg sogn og igen var overført til denne gårds takst.

Gårdene nr. 10 og 19 + 20 i Søften kan være de to gårde, som ikke ved hjælp af deres afgifter kan identificeres med gårde i matriklerne, nemlig gård s. 12 nr. 7 i udgaven af Århusgård lens jordebog 1544 (en selvejergård) og s. 23 nr. 5 (en af bispestolens fæstegårde). Desuden var de 3 gårde i Elev, gården Såstrup i Elsted sogn og nogle af gårdene i Elsted by muligvis identiske med de ejendomme, der i det 15. århundrede tilhørte Maribo kloster.

NOTER

- 1) Af ejendomme, der lå i Elev sogn og by, omtaler jordebogen 1544 fire beboede selvejergårde og fem ubeboede selvejerjorder eller - gårde, men ingen fæstegårde. Alle ejendomme, som forekommer i jordebogen 1544, findes også i lensjordebogen 1580, som desuden omtaler en fæstegård, af hvilken der svarede samme landgilde, som der i 1664 blev betalt af den gård, der i matriklen 1688 fik nr. 5. Lensjordebogen 1599, der er den næste i rækken, medtager ovennævnte fæstegård, men ikke de jordegne ejendomme, som er den 6. og den 7. på side 19 i jordebogen 1544. Formodentlig er disse ejendomme - en gård og en toft - der havde samme bruger, i 1579 blevet omdannet til en kongelig fæstegård og omtalt som sådan i lensjordebogen for dette år, som ved en forglemmelse ikke har fået dem slettet i listen over jordegne ejendomme.
- 2) Et kongebrev af 30. december 1580 (Kanc. Brevb.) dokumenterer, at præsten i Grundfør havde afstået annekspræstegården i Spørring til kongen og til gengæld fået herligheden af en selvejergård, hvis bondeeje tilhørte ham. Denne gård, som senere indlemmedes i præstegården, må være gården s. 15 nr. 5, der ikke genfindes som selvstændig ejendom i matriklerne.

- 3) Almindeligvis var det de samme gårde og øde jorder, der havde fælles ejer i 1544 og i 1664. Man skulle altså have ventet kombinationen s. 18 nr. 3 og nr. 4 i stedet for s. 17 nr. 5 og s. 18 nr. 4. Med mindre man vil regne med fejl og overspringelser, kan s. 18 nr. 4 Assers gård, hvoraf der svarede 2 grot leding kun identificeres med den Anders' gård i matriklen 1664, hvoraf der svarede 2 skilling leding, og som tilhørte samme mand som ejendommen s. 17 nr. 5. Se nedenfor i note 4.
- 4) I 1544 svarede der 2 grot leding både af ejendommen s. 18 nr. 3 og af ejendommen s. 18 nr. 4. I matriklen 1664 er ledingsafgifterne omregnet til skilling efter taksten 1 grot = 1 skilling; men uagtet ejendom s. 18 nr. 4 synes at være lagt sammen med ejendommen s. 17 nr. 5, betaltes der 4 skilling leding af den ejendom, der antages at svare til ejendom nr. 3, altså som om nr. 4 var indlemmet i denne ejendom. Kunne det tænkes, at dette var tilfældet, og at jordebogen 1544 er sprunget over en øde ejendom, der tilhørte samme mand som ejendommen s. 17 nr. 5? Jævnf. note 3.
- 5) Såvel i 1544 som i 1664 havde ejendommene s. 19 nr. 1 og s. 24 nr. 7 brugere, der hed det samme og antagelige var identiske.
- 6) Muligvis er det s. 13 nr. 3, der ikke kan identificeres med ejendomme i matriklerne, og s. 12 nr. 7, der er en del af ejendom nr. 3 i matriklen 1688.
- 6a) Gården tilhørte i 1536 enten biskoppen eller kongen.
- 7) Ejeren havde antagelig erhvervet en del af den nedlagte selvejergårds jord, men betalte i alt fald i 1664 ikke den tilsvarende andel af dens udgifter.
- 8) I Danmarks Stednavne, Århus og Skanderborg amter s. 26 anføres tre steder i middelalderlige kilder, hvori Østrup i Trige sogn er omtalt, det ene sted som hovedgården i et kongeligt len. Den ældste citerede kilde er et brev af 30. juni 1486, som er udstedt af biskop Ejler Madsen (Bølle) og dateret på Østrup (Missiver fra kongerne Christian I's og Hans' tid II s. 117). Dette Østrup er imidlertid næppe Østrup i Trige sogn, men snarere den velkendte biskoppelige hovedgård Østrup i Ålbæk sogn, Støvring herred. De andre kilder er to af centraladministrationens regnskaber fra årene 1523-24 (Danske middelalderlige Regnskaber 1 rk. I s. 195 og 205). I det ene omtales Østrup som et sted, hvor der ydedes borgleje, medens det af det andet fremgår, at Østrup var et len, som biskop Niels Stygge (sen Rosenkrantz) forvaltede. Antagelig er Østrup læse- eller skrivevejl for Østrup, dvs. Åstrup len, som ifølge Erslev: Len og Lensmænd I s. 52 i 1524 var forlenet til Stygge Krumpen, til hvem Niels Stygge havde opladt sin bispestol.
- 9) Den ene jord, "Brendiord", var delt i to lodder, hver med sin ejer.
- 10) Gårdens landgilde kendes ikke; men den gård, som i matriklen 1688 fik nr. 17, er den eneste i denne by, som ikke må henføres til anden ejer. Gårdens landgilde i 1664 er desuden typisk for en gård, der har tilhørt domkapitlet, nemlig 1 ørte rug, 2 ørte byg (dvs. 1 ørte byg landgilde og 1 ørte byg gæsteri), 1 ørte havre og 1/2 fjerding smør.
- 11) I Elsted sogn var der før 1664 sket så store forandringer med landgilden af Øm klostres gårde, at deres identifikation med gårde i matriklerne ikke kan foretages på grundlag af landgilden 1664; men landgilden fra tiden før svenskekrigene må inddrages i undersøgelsen (gårdene i Elsted by), eller identifikationen må foretages som den eneste foreliggende mulighed (Lystrup by).
- 12) Gård nr. 12 hos C.J.T. Thomsen er identisk med gård nr. 13. Gården blev afstået i 1656 og generhvervet i 1665. Se Thomsens adkomst nr. 68.

TILFØJELSER TIL UDGAVEN AF ÅRHUS DOMKAPITEL S JORDEBØGER.

af POUL RASMUSSEN

Alt eftersom det for jordebøgerne A og B fælles forlæg omtaler eller ikke omtaler de ejendomme, kapitlet erhvervede eller afstod i henhold til adkomstbreve, der er refereret i Kronens Skøder, er dette forlæg i 1. bind af Landbohistorisk Selskabs udgave af Århus domkapitels jordebøger s. 13 f. dateret til tiden mellem 1591 og 1605 eller ca. 1600. Som omtalt sammesteds s. 25 oppebar kongen i tiden 1536-1633 gæsteriet af de fleste beneficiers gods. Da navnene på yderne af kongens gæsteri i årene 1591-1605 blev indført i lensjordebøgerne, kan man ved hjælp af disse give en nøjagtigere bestemmelse af tidspunktet for affattelsen af det for jordebøgerne A og B fælles forlæg. Erindres må det dog bl.a., at en ny fæsters navn kan være indført i den ene af to samtidige jordebøger, medens den anden har bibeholdt den tidligere fæsters navn, samt at brugeren af en af kapitlets gårde godt kan hedde det samme som brugeren af en gård, der ikke tilhørte kapitlet, men hvoraf der også svaredes gæsteri til kongen. Det herred, hvori Århus domkapitel havde mest gods såvel absolut som relativt, var Hasle herred, der hørte til Århusgård len. Fra dette len er der fra tiden 1590-1609 bevaret jordebøger for 1599-1600, 1603-04, 1605-06 og 1607-08. Jordebogen 1599-1600 omtaler 51 bønder i Hasle herred, der kun betalte gæsteri til kongen, og som havde samme navne som fæstere af kapitlets gårde i de samme byer i henhold til det fælles forlæg for jordebøgerne A og B. I jordebogen 1603-04 er det tilsvarende tal 62, i jordebogen 1605-06 55 og i jordebogen 1607-08 51. Alt taler således for, at lensjordebogen 1603-04 er den, som i affattelsestid ligger nærmest ved det fælles forlæg for jordebøgerne A og B.

Susanne Krogh Bender, som fra sin deltagelse i ordningen af Københavns Universitets arkiv (i det følgende citeret KU) er fortrolig med dette, har i sin anmeldelse af udgaven af Århus domkapitels jordebøger i Fortid og Nutid XXVI s. 127 ff. gjort opmærksom på, at der i nogle af pakkerne Sager henlagte efter arkivregistraturen 1633 og Regnskaber m.m. over nådsensåret af kapitlerne ligger jordebøger over forskellige Århusbeneficiers gods. Ved en gennemgang af disse pakker er der fundet jordebøger over ærkedegnedømmets, provstiets og præbendet Haldums gods 1610 (3-13-88 i pakken K.U. 12.01.26), kantoratets og præbenderne Hasles og Årslevs gods 1619 (3-13-48 i K.U. 12.01.25), Divæ Virginis præbendets gods 1621 (3-13-53 i K.U. 12.01.25), præbendet Tveds gods 1623 (3-13-80 i K.U. 12.01.26), Divæ Virginis præbendets gods 1623 (3-13-83 i K.U. 12.01.26), præbendet Limes gods 1629 (Catalogus annorum gratiæ i K.U. 18.09.01), præbendet Årslev gods 1631 (3-13-142 i K.U. 12.01.27), sacristiæ præbendets gods 1638 (3-13-151 i K.U. 12.01.27) og præbendet Hasles samt Divæ Virginis præbendets gods 1641 (Catalogus annorum gratiæ i K.U. 18.09.01). Udgaven omfatter kun jordebøger, der prætenderer at medtage alt kapitelsgods eller i det mindste alt prælat- og kannikegods; men de pågældende jordebøger burde være omtalt i afsnittet Andre jordebøger fra tiden før år 1663 s. 25 f.

LANDSBYKIRKER INKORPOREDE I GEJSTLIGE BENEFICIER OG INSTITUTIONER, ET BIDRAG TIL DERES HISTORIE.

af POUL RASMUSSEN

KIRKER INKORPOREDE I DOMKAPITLETS BENEFICIER

I Landbohistorisk Selskabs udgave af Århus domkapitels jordebøger er der i 1. del s. 188 og 2. del s. 106 givet fortegnelser over de kirker, som har været inkorporeret i kapitlets beneficier, med lister over de i udgaven omtalte ejendomme, som har tilhørt disse kirkers præsteborde og bygningsfonds¹⁾. Fortegnelserne skal utvivlsomt suppleres med Tunø kirke og måske med den nu nedlagte Kysing kirke i Hads herred. Tunø kirke tilhørte domkirkens bygningsfond og er antagelig omfattet af udgavens ejendom nr. 663 Tunø land. Hvad Kysing kirke angår, fik Vor Frue præbende ved kannikæordets udskiftning i 1427 tildelt bl.a. Norsminde og Kysing samt Hundslund kirke (Scr. Rer. Dan. VI s. 469). Tre år senere erhvervede biskoppen i Århus et tingsvidne, ifølge hvilket "presteren" - utvivlsomt fejl for provsten (på latin præpositus), dvs. bispens official i Hads herred - hørte Kysing og Hundslund kirkers regnskaber, indtil Markvor Skernov, der sikkert på den tid var Vor Frue præbendets indehaver, overtog dette hverv (Ældste danske Arkivregistraturer II s. 124). Hundslund kirke blev som omtalt i 1427 inkorporeret i Vor Frue præbende, hvilket, som vanligt var, medførte, at præbendets indehaver fik revisionen af kirkens regnskab overdraget. Det samme har muligvis været tilfældet med Kysing kirke, der i så fald må være omfattet af udskiftningsbrevets Kysing og Norsminde på samme måde, som Tunø kirke var omfattet af jordebøgernes Tunø land.

DE OPLYSNINGER, KAPITLET'S JORDEBØGER 1600-1663 GIVER OM BENEFICIARERNES INDTÆGTER AF DE INKORPOREREDE KIRKERS EJENDOMME

Af jordebøgerne fremgår det, at indehaverne af de beneficier, i hvilke der var inkorporeret kirker, oprindeligt havde jus patronatus til kirkerne og ret til at høre deres regnskaber. Det sidste indebar givetvis, at de havde kirkerne og deres ejendomme i forsvar. Desuden oppebar de landgilde af præstegårdene og præstebordenes øvrige ejendomme samt alle præstegårdens tiender. Hertil kom muligvis, at de også modtog sognenes præstetiender. Da disses størrelse varierede fra år til år, omtales de dog ikke i jordebøgerne. I den katolske tid var beneficiarerne formelt de inkorporerede kirkers sognepræster; men da de kun lejlighedsvis kunne opholde sig i sognene, lønnede de vikarer eller kapellaner, som varetog de kirkelige forretninger (Troels Dahlerup i artiklen Vikar i Kulturhistorisk Leksikon).

Den afvikling af inkorporationsordningen, der fandt sted i tiden efter reformationen, belyses godt af de afgifter beneficiarerne i henhold til kapitlets jordebøger 1600-1663 modtog af de inkorporerede kirkers præstegårde. Kirkeordinansen 1539 blad LXIX bestemmer, at sognepræsterne skulle beholde deres præstegårde med alle rettigheder og rette tilliggender. Efter reformationen blev mange af Århus domkapitels beneficier bortforlenet til lægmænd, og da de ikke kunne fungere som sognepræster, men lade de kirkelige forretninger besørge af vikarer, måtte de kalde regulære sognepræster, som skulle overtage sognenes præstegårde. Paragraf 6 i forordningen af 1. maj 1618, som gentages i recessen 1643 1-1-30, påbyder, at landsbypræsterne skulle opholde sig hos deres menigheder i deres præstegårde. Denne bestemmelse havde til følge, at heller ikke gejstlige indehavere af kapitlets beneficier kunne lade de inkorporerede kirkers sogne betjene af vikarer.

Ingen af jordebøgerne omtaler præstegårde i Hørning (jordebogsudgavens 1. del s. 48 f.), Vejlbj (s. 83 f.), Hedensted (s. 139) og Løsning sogne (s. 140). Herredsboøgerne 1661 i Århus bispearkiv viser, at der ikke fandtes præstegårde i Hørning sogn, som var anneks til Årslev sogn, og i Vejlbj sogn, hvis kirke på trods af bestemmelserne i forordningen 1618 og recessen 1643 betjentes af mænd, der boede i Århus. Derimod var der både i Hedensted og Løsning sogne præstegårde, som utvivlsomt har været i domkapitlets besiddelse, men var gået tabt før år 1600.

I tiden 1600-1663 mistede vedkommende beneficiarer alle indtægter af præstegårdene i Ødum (nr. 65 i jordebogsudgavens 1. del), Tvød (177), Hasle (296) og Skjold (763). Præstegården i Hasle blev overdraget til sognets præst i henhold til kongens brev af 4. april 1634. Afgiften af præstegård-

der i Tved blev frakendt beneficiaren ved herredagsdom af 19. juni 1649, og afgifterne af præstegården i Ødum, som ikke havde været oppebåret i over 90 år, blev efter kongens resolution af 10. juni 1653 slettet af jordebogen. Tilfældet Ødum præstegård viser, hvor vanskeligt det var at få jordetøgenes afgifteopgivelser ændret, og lader samtidig den mulighed stå åben, at andre afgifter af præstegårde, som er indført i jordebøgerne, heller ikke er blevet ydet i en årrække.

Ribeartiklerne af 4. maj 1542 paragraf 6 bestemmer, at hvis en præst havde to præstegårde, skulle han bo i den ene og modtage landgilden af den anden, medens herlighedsafgifterne af sidstnævnte gård tilfaldt den, der havde den i forsvar. I overensstemmelse hermed er alene herlighedsafgifterne af annekspræstegården Haldum (nr. 476 i jordebogsudgavens 1. del) indført i jordebøgerne, medens afgifterne af annekspræstegården i Tilst (nr. 332) i den yngste jordebog er indskrænket til kun at omfatte nævnte afgifter.

I Agri og Tved var afgifterne af præstegårdene (nr. 158 og 177) allerede i de ældste jordebøger reduceret til kendelser på henholdsvis 2 og 3 ørte korn, af hvilke sidstnævnte som omtalt blev frakendt kapitlet i 1649. I Ødum var landgilde og tiender af præstegården (nr. 65) substitueret med en afgift på 6 ørte korn, der dog ikke blev betalt og som nævnt slettedes af jordebogen i 1653. I Hundslund (nr. 675) var de substitueret med en afgift på 6 ørte korn og 6 lam, og i Årslev (nr. 389) er de i de yngste jordebøger substitueret med en afgift på 8 ørte korn.

Medens beneficiarerne oprindeligt oppebar indtægterne af de i deres beneficier inkorporerede kirkers præsteborde, hvade de ikke andre indkomster af kirkernes bygningsfonds end dem, der tilfaldt dem, fordi de havde kirkerne og deres ejendomme i forsvar. Størrelsen af Hørning sogns kirketienede oplyses således i den yngste jordebog (nr. 87 i udgaven), men med den tilføjelse, at den ikke regnedes med til præbendet Hørnings indtægter, og medens alle jordebøger foruden nogle engpenge anfører herlighedsafgiften gæsteribyg, der svaredes af Hørning kirkes gård (nr. 88) og tilkom beneficiaren som den, der havde ejendommen i forsvar, er det kun de to yngste, der omtaler gårdens landgilde, som anvendtes til vin og brød til kirken og således var beneficiaren uvedkommende. På samme måde bemærkes det udtrykkeligt, at afgifterne af ejendommene nr. 356-358 og 481, som ligeledes kun er indført i nogle af jordebøgerne, ikke svaredes til vedkommende beneficiarer, men til de i deres beneficier inkorporerede kirker i Vejlbj og Haldum. Den eneste undtagelse fra reglen om, at indtægterne af de inkorporerede kirkers bygningsfonds ikke tilfaldt beneficiarerne, er Lisbjerg

sogns kirketiende (nr. 428) og afgifterne af Lisbjerg kirkes huse (nr. 430 og 431), som blev oppebåret af den kannik, der havde kirken i forsvar. Lisbjerg kirke blev inkorporeret i Præbendet Hørning i 1657. 1567-1657 var den undergivet forskellige private ejere, og 1477-1657 havde den været inkorporeret i et af biskop Jens Iversen Lange indstiftet vikarie (nr. 925 i 2. del af jordebogsudgaven). Jens Iversen Lange havde erhvervet kirken ved et med bispestolen afsluttet mageskifte. Som det fremgår af Kronens Skøder I s. 116 tilhørte kirketienden også det vikarie, hvori kirken havde været inkorporeret, hvilket utvivlsomt skyldes at kirken var en oprindelig biskoppelig patronatskirke, over hvis bygningsfonds indkomster biskoppen rådede frit, naturligvis med pligt til at holde kirken ved lige.

Sinding kirke var inkorporeret i præbendet af samme navn, og af præstegården (nr. 6) modtog præbendets indehaver foruden landgilde og gårdens tiender 1 ørte havre, 1 lam og 1 1/2 mark penge. Således som en jævnføring med listerne i udgaven af Silkeborg lens jordebog 1586 s. 60 og 62 viser, var disse afgifter ikke, som en af jordebøgerne angiver, provstekorn alene, men kirkehavre, kirkelam og afløsning for provstekorn. Afløsningen for provstekornet tilkom præbendets indehaver som honorar for at høre kirkens regnskab. Derimod tilkom kirkehavren før reformationen biskoppen, men var formodentlig overladt præbendets indehaver. Kirkehavre og provstekorn skulle udredes af kirkens midler, og når de i dette tilfælde blev betalt af præstegårdens fæster, må det skyldes, at en del af præstegårdens tilliggende var kirkejord. Det eneste honorar, andre beneficiarer ifølge jordebøgerne modtog for revision af de inkorporerede kirkers regnskaber, var det provstelam, der svarede af Hundslund kirke (nr. 674). Udelukket er det imidlertid ikke, at også en del af andre præstegårdes tilliggende har været kirkejorder, og at provstekornet, der ydedes af disse jorder, indgik i præstegårdsfæsternes ordinære landgilde. De øvrige beneficiarer modtog ikke faste afgifter, men vel et honorar, når de visiterede kirkerne.

INKORPOREREDE KIRKER, HVIS EJENDOMME INDBRAGTE AFGIFTER, SOM KENDES FRA KILDER, DER ER ÆLDRE END JORDEBØGERNE 1600-1663

Ifølge Århus kannikebords jordebog ca. 1315 (jordebogsudgaven 3. del s. 16) ejede bopset Tilst kirke, hvis jorder plejede at give kannikerne en indtægt på 9 øre eller 27 ørte korn. Ved bopsets udskiftning i 1427 (Ser. Rer. Dan. VI s. 463 f.) tilfaldt kirken præbendet Årslev, hvis indkomster af kirken, uagtet kornafgifterne i tiden 1315-1427 sædvanligvis faldt til

ca. en tredjedel, var støget til 11 øre eller 33 ørte korn. I henhold til kapitlets jordebog ca. 1600 var Tilst kirke stadig inkorporeret i præbendene: Årslev, som af præstegården (nr. 332) og de agre i Brendstrup, som lå til præstegården (nr. 336) kun oppebar $6 \frac{2}{3}$ ørte korn, skønt kornlandgarden af kapitlets ejendomme ellers holdt sig uændret eller blev sat lidt op.

Foruden af Tilst kirke var kannikebordet i 1427 i besiddelse af Malling kirke, som ved bordets udskiftning tilfaldt præbendet Lime²⁾, og Hundslund kirke, der tilfaldt Vor Frue præbende. Udskiftningsbrevet nævner ingen afgifter³⁾, der betales af Malling kirkes tilliggende, hvorimod det opgives, at Hundslund kirke ejede to gårde, af hvilke der svaredes 19 ørte korn. Efter hvad jordebogen ca. 1600 oplyser, tilhørte Malling og Hundslund kirkers præsteborde stadig præbendet Lime og Vor Frue præbende. De to præstebordes ejendomme bestod af Malling præstegård (nr. 614), hvis landgilde og tiender var afløst af en afgift på 8 ørte korn, og Hundslund præstegård (nr. 675), af hvilken der svaredes en kendelse på 6 ørte korn.

Oplysningerne om kornindtægterne af de tre kirker er skrevet rigtigt af efter originalen i Scr. Rer. Dan., og summerne af de mængder korn, der svaredes af Vor Frue præbende og præbenderne Årslev og Lime ligger inden for intervallet mellem den mindste og den største kornydelse til de 10 bodepræbender, nemlig 45 og 61 ørte korn. Det synes således ikke muligt at forklare de store forskelle på afgifterne af de tre kirkers ejendomme 135, 1427 og 1600 ved påviselige fejl i udskiftningsbrevet 1427.

LANDSBYKIRKER, DER VAR INKORPORERET I ÅRHUS STIFTS KLOSTRE, SOM LÅ SYD FOR RANIDERS FJORD

Når det udtrykkeligt bemærkes i kilderne, at en kirke eller dens præstegård tilhørte et kloster, eller når kirkens arkiv var indlemmet i klosterets, fordi klosteret havde kirken i forsvar, kan der ikke være tvivl om, at vedkommende kirke var inkorporeret i klosteret. Det samme var som regel også tilfældet, når klosteret efter reformationen måtte udlægge en af sine ejendomme til præstegård for kirkens præst. Ved hjælp af disse tre kriterier er de kirker, som var inkorporeret i fem af stiftets klostre, søgt bestemt i bogen om herreklostrenes godshistorie i Århus stift, men på flere forskellige steder. En samlet oversigt over resultaterne af bestemmelse vil blive givet i det følgende.

Om kloster. Kirker, der i kilderne omtales som inkorporeret i klosteret: Veng (Dipl. Dan. 1. rk. V nr. 105), Rosmus (Dipl. Dan. 2. rk. I nr.

399), Ovsted (Danske Kirkelove I s. 452, note 1, Kanc. Brevb. 4. april 1560) og Tåning (Kanc. Brevb. 7. november 1573).

Kirker, hvis breve lå mellem klosterets, se Herreklostrenes godshistorie s. 24 f.: Ovsted, Tåning, Rye og Rosmus.

Kirker, til hvis præster klosteret måtte afstå eller udlægge præstegårde: Dover (lå i Svejstrup), Veng, Rye, Ovsted (lå i Sneptrup) og Tåning (Herreklostrenes godshistorie s. 48 og ovennævnte breve i Danske Kirkelove og Kanc. Brevb.)

Voer kloster. Kirker, der i kilderne omtales som inkorporeret i klosteret: Voer(ladegård), Vissing, Yding og Østbirk (Ældste danske Arkivregistraturer I s. 188 C 31, jævnf. Kanc. Brevb. 7. november 1573).

Kirker, hvis breve lå mellem klosterets: Yding og Østbirk (se Herreklostrenes godshistorie s. 24).

Kirker, til hvis præster klosteret måtte afstå eller udlægge præstegårde: Voer(ladegård) (lå i Dørup) og Yding (Herreklostrenes godshistorie s. 76 og ovennævnte brev i Kanc. Brevb.).

Ring kloster. Kirker, der i kilderne omtales som inkorporeret i klosteret: Lyngby (Kanc. Brevb. 7. november 1573).

Kirker, til hvis præster klosteret måtte afstå eller udlægge præstegårde: Vitved, Lyngby og Hylke (Herreklostrenes godshistorie s. 96, ovennævnte brev i Kanc. Brevb. og Kirkehist. Saml. 7. rk. III s. 550 ff.).

Alling kloster. Kirker, der i kilderne omtales som inkorporeret i klosteret: Serup og Svostrup (Ældste danske Arkivregistraturer II s. 178 E 32), Lemming (sammesteds II s. 179 F 10, jævnf. s. 13 C 27), Vejerslev og Ajt (sammesteds II s. 183 H 10) og Grønbæk (sammesteds II s. 192 L 9 og Repertoriet 1. rk. III nr. 7316).

Kirker, til hvis præster klosteret måtte afstå eller udlægge præstegårde: Serup, Svostrup, Ajt og Kasted (Herreklostrenes godshistorie s. 118 f., Kronens Skøder I s. 48 f. og 191, Kanc. Brevb. 23. oktober 1553 og 21. marts og 10. oktober 1574 samt Danske Kirkelove I s. 454 f. Jævnf. Kirkehist. Saml. 3. rk. III s. 360 f. og Hofmans Fundatser III s. 47).

Tvilum kloster. Kirker, der i kilderne omtales som inkorporeret i klosteret eller underlagt Tvilum provsti: Gern og den nedlagte Ladegård kirke i Tvilum sogn, Gerning og Skorup kirker (Herreklostrenes godshistorie s. 127 f., Acta pontificum Danica II nr. 1547 og IV nr. 3136).

KIRKEHAVRE OG PROVSTEKORN

Medens kirkehavren var en fast afgift, kirkerne årlig svarede stiftets bi-

skop, var provstekornet en sammenfattende betegnelse for de årlige ydelser, kirkerne betalte de prælater eller biskoppelige officialer, kaldet provster, som visiterede kirkerne, hørte deres regnskaber og havde dem og deres gods i forsvar. Går man ud fra det, der ad anden vej vides om kirkenes inkorporationsforhold, kan man fastslå, at kirker, der var inkorporeret i klostrene var fritaget for at svare både kirkehavre og provstekorn. De kirker, der var inkorporeret i domkapitlets beneficier, svarede derimod normalt kirkehavre, men ikke provstekorn.

Århusgård og Åkær lens jordebog 1544 indeholder fortegnelser over kirkehavre og kirkelam, der svarede af kirker i Sønderhald, Øster Lisbjerg, Hasle, Vester Lisbjerg, Sabro, Framlev, Ning og Hjelmslev herreder (Landbohistorisk Selskabs udgave s. 32-34). De oplysninger om kirker inkorporerede i klostrene, der kan udledes af disse fortegnelser meddeles i kommentaren til udgaven s. 149 f. På samme måde anfører Domkapitlets jordebøger og adkomstbreve, hvor meget korn, hvor mange lam og hvor mange penge ærkedegnen og domprovsten modtog for at høre kirkernes regnskaber i Houlbjerg, Hasle, Sabro, Framlev, Ning og Gern herreder. De oplysninger om de i klostrene inkorporerede kirker, man får gennem jordebøgernes og adkomstbrevenes opgivelser vedrørende disse afgifter, er meddelt i Landbohistorisk Selskabs udgave af kapitlets jordebøger I s. 191 og II s. 107 f.

Ved fundats af 22. april 1573 (La Vib. Randers hospitals arkiv, Fundatser 1558-1872 (C 651-2), trykt i Hofmans Fundatser II s. 388 f.) skænkede korgen nogle afgifter, der svarede af kirker i herreder nord for Randers fjord samt i Houlbjerg og Sønderhald herreder. Fundatsen opgiver, at afgifterne var provstekorn, og at de hidtil havde være oppebåret af lensmænd på Århusgård, Dette er ikke rigtigt for de afgifters vedkommende, som kirkerne i Houlbjerg herred skulle betale, De var tydeligvis kirkehavre, og da de ikke er indført i fortegnelsen over kirkehavre i Århusgård og Åkær lens jordebog 1544 s. 32-34 i udgaven, har de sandsynligvis været svaret til lensmanden på Silkeborg, der ligesom Århusgård var en af de katolske bispers gamle hovedgårde.

Også fundatsens oplysninger om afgifterne af kirkerne i Houlbjerg herred må være forkerte. Ifølge fundatsen skulle der således ikke betales havre af kirken i Granslev, som ikke vides at være inkorporeret i noget kloster. Derimod skulle der betales kirkehavre af Vejerslev kirke, som var inkorporeret i Alling kloster, men ikke af Velleve kirke, som var inkorporeret i et af domkapitlets beneficier, ikke i et kloster. De rigtige oplysninger findes i hospitalets ældste bevarede jordebog, den fra 1660 (La Vib. Randers hospitals arkiv, Jordebøger 1660-1811 (C 651-355)). Ifølge

denne jordebog blev der svaret kirkehavre af kirkerne i Granslev og Vellelev, men ikke af den i Vejerslev.

Kirkehavren og specielt provstekornet varierede meget i sammensætning og størrelse. Troels Dahlerup regner i Det danske Sysselprovsti s. 280 f. med, at de provster, der modtog særligt store ydelser, kan have sørget for vin og brød til de kirker, de visiterede. I de herreder, hvorfra provstekorn som fast jordebogsydelse ikke kendes, har kirkerne vel betalt provsten et honorar, når han kom på visitats. I Houlbjerg herred, hvis provstekorn anføres i udgaven af kapitlets jordebøger I s. 38 f., og Sønderhald herred, hvis kirkehavre anføres i udgaven af Århusgård og Åkær lens jordebog 1544 s. 33 f., var provstekornet altid 1 ørte rug og 1 ørte byg og kirkehavren 1 ørte havre. Desuden svaredes der i Houlbjerg herred 1 lam sammen med provstekornet og i Sønderhald herred 1 lam sammen med kirkehavren. Fra disse regler er der den undtagelse, at kirkerne i de to store sogne Favsing og Vivild svarede 1 1/2 ørte kirkehavre, medens kirkerne i de to små sogne Avning og Skørring kun betalte 1/2 ørte kirkehavre. Desuden modtog Randers hospital foruden 1 ørte kirkehavre 1 ørte rug og 1 ørte byg af Gerning kirke, som til gengæld ikke betalte noget provstekorn til kapitlets domprovst. Rugen og byggen er utvivlsomt provstekorn, der har været ydet til provsten i Tvilum, til hvis provsti kirken var henlagt. Jævnf. det provstekorn Silkeborg lens jordebog 1586 under Tvilum birk anfører som afgifter af Gern, Tvilum (Ladegård kirkes afløser som sognekirke) og Skorup kirker (se Herreklostrenes godshistorie s. 127).

Som nævnt blev der hverken svaret provstekorn eller kirkehavre af Vejerslev og Ajt kirker i Houlbjerg herred, der var inkorporeret i Alling kloster, ligesom der ikke blev betalt provstekorn, men nok kirkehavre af Vellelev kirke, der var inkorporeret i et af domkapitlets beneficier. I Sønderhald herred blev der hverken betalt provstekorn eller kirkehavre af Essenbæk og Virring kirker, som var inkorporeret i Essenbæk kloster, samt af Marie Magdalene kirke, der er opført af Otte Nielsen Rosenkrantz i 1400-tallets anden fjerdedel og vel var en privat patronatskirke eller bygget efter provstekornets og kirkehavrens påligning. Af Hørning, Lime og Kristrup kirker svaredes der kirkehavre, men ikke provstekorn. Hørning og Lime kirker var inkorporeret i præbenderne af samme navn, og Kristrup kirke var antagelig også inkorporeret i et beneficium, måske det Randers provsti, som Troels Dahlerup omtaler i Det danske Sysselprovsti s. 273.

For så vidt som de ikke fremgår af Århusgård og Åkær lens jordebog 1544, Domkapitlets jordebøger og Randers hospitals fundatser og jordebøger, vil oplysninger om provstekorn og kirkehavre, som svaredes af kirker,

der lå i Århus stift, men syd for Randers fjord, som regel kunne findes i de kilder Troels Dahlerup citerer i Det danske Sysselprovsti s. 283. Af disse er Silkeborg lens jordebog 1586 udgivet af Landbohistorisk Selskab.

NOTER

1. Til listen over de ejendomme, der har tilhørt den i ærkedegnens beneficium inkorporerede Ødum kirke, bør føjes nr. 74 Præstelund, der lå i Ødum sogn.
2. Når kantor, og ikke præbendet Limes indehaver hørte Malling kirkes regnskab, skyldes det antagelig, at han skulle revidere kirkens regnskab, dengang den var i kannikebordets besiddelse, og havde bibeholdt denne bestilling, da kirken overgik til præbendet Lime. Delingen af Malling kirke i tilsyn med kirkens bygningsfond og besiddelse af dens præstebord er grunden til, at kantor ikke som ellers sædvanligt fik jus patronatus til kirken.
3. At afgifterne skulle være indbefattet i de 14 øre korn, der svaredes af den efterfølgende mølle, er efter udskiftningsbrevets sædvanlige sprogbrug lidet sandsynligt.

INDHOLDSFORTEGNELSE TIL HÆFTERNE 1, 2 OG 3

Selvejernes, kronens og Århus bispestols gods i Houlbjerg herred 1536 og dets historie	Hæfte 1, 1. del
Besiddere af fast ejendom i Ning herred. Deres ejendommers afgifter og hartkorn 1664 og 1688	Hæfte 1, 2. del
Besiddere af fast ejendom i Framlev herred. Deres ejendommers afgifter og hartkorn 1680 og 1688	Hæfte 2
Besiddere af fast ejendom i Vester Lisbjerg herred. Deres ejendommers afgifter og hartkorn 1664 og 1688	Hæfte 3, s. 1
Tilføjelser til udgaven af Århus domkapitels jordebøger	Hæfte 3, s. 15
Landsbykirker inkorporerede i gejstlige beneficier og institutioner. Et bidrag til deres historie	Hæfte 3, s. 17